

ТЕМА 9. СОЦІОЛОГІЧНЕ РОЗУМІННЯ КУЛЬТУРИ. ЦІННОСТІ Й НОРМИ. СОЦІАЛЬНИЙ КОНТРОЛЬ ТА СОЦІАЛЬНІ ВІДХИЛЕННЯ

Основні ключові поняття і терміни, які повинен ЗАСВОЇТИ студент,
вивчаючи цю тему

- культура;
- субкультура;
- масова та елітарна культура;
- соціальний контроль;
- норми;
- санкції;
- аномія;
- конформізм;
- девіантна та делінквентна поведінка.

1. ПОНЯТТЯ КУЛЬТУРИ. ТИПИ ТА ФУНКЦІЇ КУЛЬТУРИ.

Одним з найважливіших чинників розвитку людини і суспільства є культура. З XVII ст. поняття «культура» почало вживатись у широкому сенсі для визначення всього надбання, що було створене людиною. Об'єктом активного вивчення культура стає вже з XVIII ст., коли про неї починають розмірковувати такі філософи, як Іоганн Готфрід Гердер, Вільгельм фон Гумбольд, Іммануїл Кант, Іоганн Готліб Фіхте та інші.

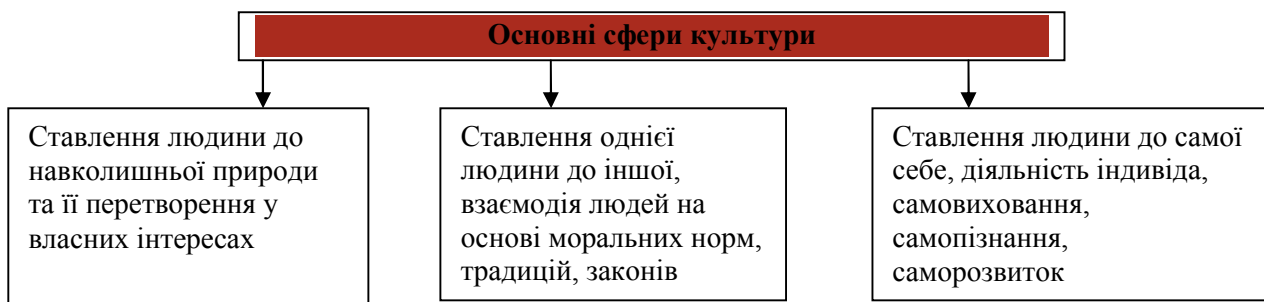
Культура – це специфічно людський спосіб діяльності, спрямований на створення духовних і матеріальних цінностей. Існує величезна кількість визначень культури, які мають далеко не однаковий зміст. Узагальнивши близько 500 визначень, американські вчені дійшли висновку, що культура – це система ідеалів, цінностей, норм поведінки, втілених у соціальному розвитку людини, в його духовному світі. Ця система динамічно розвивається.

Культура – це діяльність людей, що спрямована на створення, збереження, використання і передачу поколінням матеріальних та духовних цінностей, а також культурою прийнято вважати самі цінності.

А. Кребер і Х. Клаксон виділили три основні характеристики, на які звертали увагу більшість дослідників феномену культури:

- культура – це те, що передається не біологічно, а за допомогою навчання; культура не пов’язана із особливостями людини як біологічної істоти, вона створена нею; культура протилежна природі;
- культура – це те, що відрізняє людину від тварини, що притаманне тільки людському суспільству;
- культура передається за допомогою знаків, символічних форм (мови, мистецтва, виробів, інструментів тощо) і пов’язана з ідеями.

Найбільш плідними є визначення культури через діяльність людей, оскільки будь-які цінності – матеріальні чи духовно-культурні – є результатом діяльності людей, соціальних груп, класів, націй, народів, держав. З позиції соціології існує три основні сфери культури як людської діяльності.

У культурі існує притаманна їй впорядкованість, структурованість.

Як правило, культуру розподіляють на два основних типи: матеріальну і духовну.

Матеріальні цінності суспільства	Духовні цінності суспільства
Засоби виробництва Житло, предмети побуту Храми і монастирі Засоби пересування і зв’язку Бібліотеки, книги, музеї, театри Картини, галереї	Мова Знання Ідеї, теорії, концепції Мистецтво Міфи і релігія Моральні, соціальні норми Соціальні цінності

Культура є досить важливим чинником розуміння людиною своєї належності до певної спільноти. Культур існує стільки, скільки існує в суспільстві окремих, відносно відмежованих від усіх інших соціальних груп.

Народна культура – твори мистецтва, які втілюються у життя непрофесійними авторами: казки, пісні, міфи, фольклор. З неї виходить і втілює в собі національну своєрідність кожного народу національна культура.

Елітарна культура – передусім, високе мистецтво, класична література, сприйняття якої потребує високого рівня освіти. До неї відносять академічну музику, літературу, вишукане мистецтво. Її творцями є талановиті, видатні живописці, музиканти, артисти, письменники; споживачами – високоосвічена і творча інтелігенція, літератори, композитори, критики, вчені, тонкі знавці й цінителі літератури, мистецтва з «пересічних» громадян.

Масова культура – явище, яке виникло в ХХ ст. внаслідок розвитку засобів масової інформації. Нею захоплюються всі прошарки населення. Але зазвичай носіями її є молодіжні прошарки населення. Вона не претендує на вишуканий смак і серйозність духовних потреб, має здебільшого розважальний характер, достатньо недовговічна.

Домінуюча культура – сукупність культурних універсалій корінної нації, насамперед, її мова, традиції, цінності, моральні норми. Наприклад, більшість громадян України вільно володіє українською мовою, працелюбні, шанують українську пісню тощо.

Субкультура – система цінностей, групових норм, стилів життя, стереотипів поведінки певної соціальної групи. Наприклад, субкультура

молодіжна, людей похилого віку, конфесійна, субкультура злочинного світу тощо. В Україні існує багато етнічних субкультур: кримськотатарська, єврейська, угорська, грецька та ін. Існують в Україні й регіональні субкультури, наприклад, субкультура Закарпаття, західних, східних областей.

Контркультура – комплекс ідей, цінностей, стереотипів поведінки, який прийнятий певною соціальною групою в ролі альтернативи (протидії) по відношенню до загальноприйнятої в суспільстві системи цінностей, норм поведінки. Контркультура не просто відрізняється від культури, а протистоїть їй, відкидає загальновизнані норми і цінності. Наприклад, контркультура злочинної групи (терористи, наймані вбивці, крадії, гвалтівники). Існують також позитивні приклади контркультури, наприклад в тоталітарних суспільствах, де відстоюються ідеї демократії (дисидентський рух в СРСР).

Найяскравіше роль культури виявляється в її основних функціях. Культура виконує важливі функції в житті людей і суспільства в цілому.

Функції культури

Пізнавально-освітня	Відтворення та збагачення культури, передача соціальної спадщини	Регулятивно-аксеологічна	Об'єднувальна (соборна)
Засвоєння матеріальних і духовних надбань. Оволодіння рідною мовою і вивчення іноземних мов. Вивчення літератури і мистецтва, їх розуміння. Набуття досвіду самостійної творчості.	Відтворення та збагачення культурних цінностей (матеріальних і духовних). Збереження і передача соціальної спадщини. Соціальна трансляція. Застосування й удосконалення людського досвіду.	Формування правильного розуміння цінностей і моралі. Забезпечення відповідності особи соціальним нормам та ідеалам. Регулювання повсякденної поведінки людини в усіх сферах соціального життя.	Забезпечення цілісності суспільства. Об'єднання людей на основі усвідомлення належності до єдиної нації, народу, держави. Забезпечення наступності поколінь і культурно-історичної єдності суспільства.

У реальному житті здійснення тієї чи іншої функції можливе тільки у взаємодії з усіма функціями культури як єдиної системи. Усі функції культури реалізуються одночасно, більшою або меншою мірою змістовно доповнюючи одна одну.

2. ЦІННОСТІ Й НОРМИ.

До основних нематеріальних елементів культури відносять духовні цінності, норми, звичаї, мову, обряд, етикет.

Духовні цінності – це вироблені всім суспільством або більшою її частиною уявлення про те, до якої мети повинна або може прагнути людина, а до чого вона прагнути не може, не повинна (наприклад, десять християнських заповідей).

Норми – правила і стандарти поведінки, яких повинна дотримуватись людина в суспільстві з певною системою культурних цінностей. Норми підтримуються санкціями, тобто покаранням за їх порушення і нагородами за їхнє дотримання. Таким чином, санкції можуть бути негативними і позитивними.

Встановлені схеми поведінки, що є обов'язковими на рівні культури загалом, характеризуються як культурні звички.

Етикет – сукупність правил поведінки по відношенню до інших людей, що включають особливі традиції, ритуали і норми, вироблені суспільством або його частиною, можуть мати релігійне, філософське або якесь інше обґрунтування; як правило, етикет характерний для вищих прошарків суспільства.

Традиції – сукупність елементів культурної спадщини, які передаються з покоління в покоління і є цінністю в рамках певної культури.

Мова – сукупність знаків, які використовуються членами суспільства для комунікації. Мова являє собою систему, що відображає і підтримує картину світу, характерну для певної культури, а також забезпечує соціальний контроль (оскільки норма не може існувати без мовного висловлювання).

Обряд – сукупність колективних дій, які втілюють в собі певні уявлення і цінності даного суспільства і які викликають у носіїв даної культури аналогічні почуття; найчастіше мають колективний характер.

Поведінкові підсистеми духовної культури суспільства

Соціальні цінності	Соціальні норми	
Загальновизнані і найбільш значущі ідеали та цілі людей у даному суспільстві	Регулятори поведінки та спільного життя людей у даному суспільстві	
Приклад	Неформальні	Формальні
Патріотизм, законослухняність, власність (приватна, державна, акціонерна, кооперативна), працелюбство, добробут, дружба	Природно усталені зразки поведінки	Соціально (законом) визначені правила поведінки
	Моральні норми	Правові норми

3. СОЦІАЛЬНИЙ КОНТРОЛЬ ТА СОЦІАЛЬНІ ВІДХИЛЕННЯ.

Норми є елементами соціального контролю.

Соціальний контроль – це система розпоряджень, заборон, переконань, що забезпечує відповідність дій індивіда прийнятним зразкам і упорядковує взаємодію між індивідами.

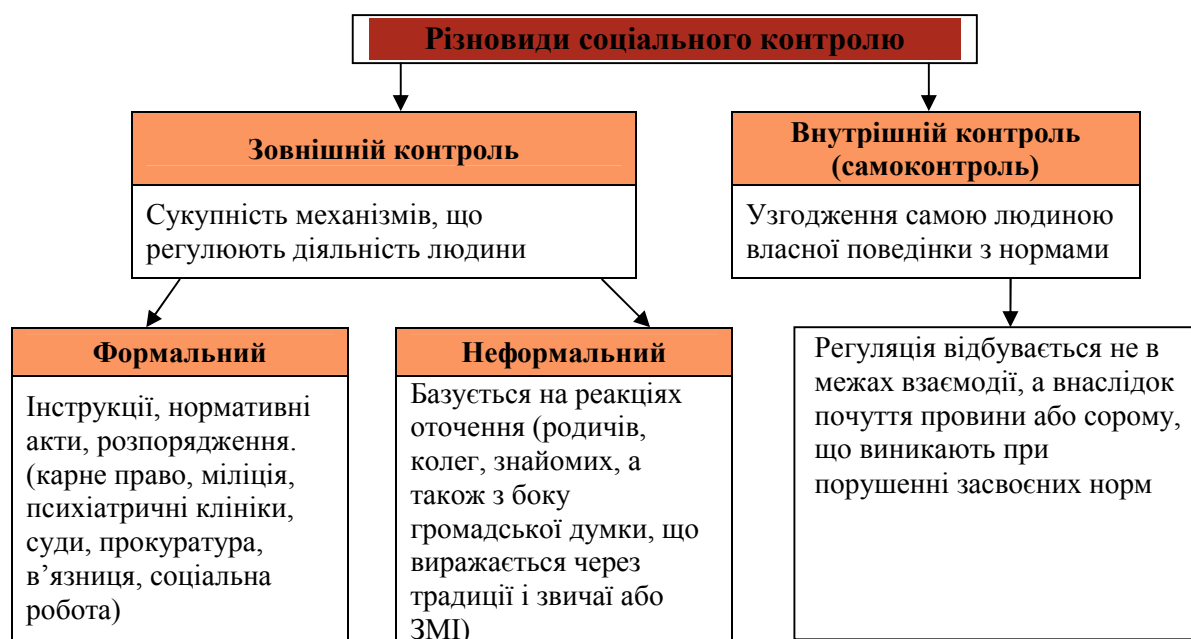
Соціальний контроль допомагає зберегти живу тканину соціальних відносин. Термін «соціальний контроль» був уведений Т. Тардом, який розумів під ним сукупність засобів, за допомогою яких злочинника повертають до нормального життя.

Форми соціального контролю (Р. Парк):

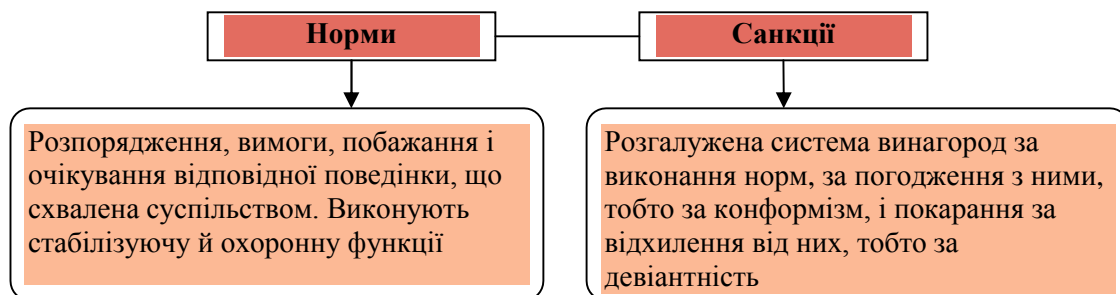
- елементарний (в основному примусові санкції);
- громадська думка;
- соціальні інститути.

Соціальний контроль здійснюється в таких формах:

- примус (так звана елементарна форма);
- вплив громадської думки;
- регламентація в соціальних інститутах;
- груповий тиск.

Головні елементи соціального контролю

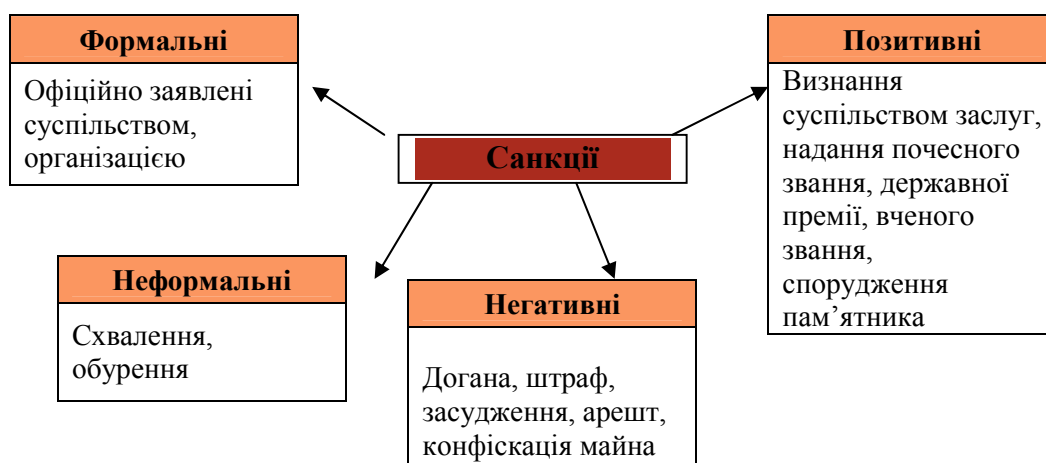

Соціальні санкції – оперативні засоби соціального контролю, що виконують функції інтеграції суспільства, соціальних груп, соціалізації членів.

Види санкцій (Р. Лап'єр):

- фізичні (покарання індивіда за порушення групових норм);
- економічні (грошова винагорода, штраф тощо);
- адміністративні (звільнення з посади, пониження по службі, арешт, тощо).

Метою соціального контролю є конформізм. Хоча конформізм не може бути метою соціалізації, бо цей процес має закінчитись внутрішнім погодженням із загальноприйнятими нормами.

Конформізм – це зовнішнє погодження із загальноприйнятими нормами, хоча внутрішньо індивід може бути незгодним, але нікому про це не говорить.

Засвоєння соціальних норм – основа соціалізації. Дотримання цих норм визначає культурний рівень суспільства. На превеликий жаль, не існує такого щасливого суспільства, в якому всі його члени поводити б себе відповідно до загальних нормативних вимог.

Відхилення від загальноприйнятих норм називається в соціології **девіантною поведінкою**. Серйозне порушення закону, що несе за собою карну відповідальність, називається **делінквентною поведінкою**.

Різниця між девіантною та делінквентною поведінкою полягає, головним чином, в інтенсивності відхилень. Девіація – це незначне відхилення, яке не приймається суспільством, але в той самий час оцінюється ним як не дуже

загрозливе. Інша справа – делінквентна поведінка. Вона розглядається суспільством як та, що несе суспільству безпосередню загрозу.

В усі часи суспільство намагалось придушувати, ліквідовувати небажанні форми людської життєдіяльності та її носіїв. Методи і засоби визначались соціально-економічними відносинами, громадською думкою, інтересами правлячої еліти. Проблеми соціального «зла» завжди цікавили вчених.

Біля витоків соціології девіантної поведінки стояв французький вчений Е. Дюркгейм (1858 – 1917) – засновник французької соціологічної школи. Він увів поняття соціальної **аномії** і визначив її як стан суспільства, коли старі норми і цінності вже не відповідають реальним відносинам, а нові ще не утвердились.

Напрями соціології, що пояснюють причини виникнення девіантної поведінки

Автор	Концепції
Р. Мертон	Теорія аномії. Неузгодженість між цілями, що були висунуті суспільством, і засобами, які воно пропонує для їх досягнення. Люди пристосовуються до стану аномії різними індивідуальними способами: конформізм, або різні види девіантної поведінки – «інновація», «ритуалізм», «ретретизм»
А. Коуен	Теорія конфлікту. Культурні зразки поведінки є відхиленнями, якщо вони базуються на нормах іншої культури. Індивіди, соціалізація яких відбувається у середовищі, де переважають і відзначаються нормальними цінностями, що сприяють девіації, стають носіями девіантної поведінки. Наприклад, злочинець розглядається як носій певної субкультури, конфліктної по відношенню до панівного в даному суспільстві типу культури
В. Франкл	Відчуття великою кількістю людей відсутності сенсу в житті, що зумовлено неможливістю якогось реального позитивного вибору з причин руйнування старих цінностей і традицій, дискредитації «нових», відсутності культури світоглядної рефлексії, яка дозволяє прийти до унікального рішення своїм неповторним шляхом
Я.І. Гілінський	Наявність у суспільстві соціальної нерівності, неоднакових можливостей у задоволенні потреб для різних соціальних груп

Негативне відхилення – це дії, ічинки, які припускають занадто низький рівень умінь і навичок, або поведінка, яка вступає в протиріччя із

запропонованими культурою зразками. Подібні девіації викликають громадський осуд, а також застосування більш серйозних, ніж несхвалення, санкцій.

Позитивне відхилення – девіація в бік максимально схваленої поведінки, тобто поведінка, яка не відповідає уявленням про середній, нормальний рівень і помітно перевершує його. Героїзм – це девіація. Звісно, більшість суспільств заохочує героїчну поведінку, хоча далеко не завжди саме героїзм є чимось «середньостатистичним». Тому будь-який прояв героїзму виявляється відхиленням, і по відношенню до нього також застосовують санкції, але позитивні. Поведінка героїв схвалюється, герої популярні, їх нагороджують.

Один з чинників, що стає домінуючим у посиленні девіантної поведінки, – це маргіналізація суспільства, тобто «перехідність», нестійкість. Головною ознакою маргіналізації є розрив соціальних зв'язків, причому, в класичному випадку послідовно рвуться економічні, соціальні й духовно-культурні зв'язки. Загальна нестабільність, руйнування колишнього життєвого устрою, відмова від звичної системи цінностей, безробіття, біженці, руйнування держав об'єктивно призводили до посилення маргіналізації. Інша причина пов'язана з поширенням різного роду соціальних патологій: психічних захворювань, алкоголізму, наркоманії, погіршення генетичного фонду населення.

Додаткова література

1. Ирландизация международной культуры <http://postnauka.ru/faq/36071>
2. Почему человек подвержен моде <http://postnauka.ru/faq/22810>
3. Социология моды <http://postnauka.ru/video/12518>
4. Мода и люди. Новая теория моды и модного поведения <http://postnauka.ru/books/7797>
5. Пацанские группировки <http://postnauka.ru/video/2958>
6. Основные параметры и закономерности формирования молодежных субкультур <http://postnauka.ru/longreads/2491>